

EL RÈGIM SENYORIAL A CATALUNYA EN EL SEGLE XVIII: UN ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Montserrat Duran Pujol

Introducció

El règim senyorial, per dir-ho en paraules de DOMINGUEZ ORTIZ (1976), fou un fenomen comú a tot l'occident europeu i un dels elements essencials de l'Antic Règim. La seva persistència dificultava la formació d'un nou model d'estat perquè suposava un exercici compartit de la sobirania i impedia la igualtat i llibertat jurídica dels ciutadans. Afegeix que, a l'Espanya contemporània, es mantien, encara, a les primeries del segle XIX, múltiples vestigis d'aquesta societat.

El que representa el règim senyorial podria ésser definit, de forma potser poc ortodoxa, però entenedora, com un sistema jurídic-polític que concedia als senyors una sèrie de drets sobre el producte i sobre les persones, que es traduien en el traspàs el seu favor d'una part important de l'excedent productiu. Alguns d'aquests drets tenien un contingut econòmic directe -obtenció de prestacions en espècie, diner o serveis- mentre d'altres conferien poder jurisdiccional i asseguraven el predomini legal efectiu dels senyors sobre els pagesos.

La Catalunya de començaments del segle XVIII era, una societat senyorial. Es tractava, però, d'una societat senyorial evolucionada, en la que el vell entramat jurídic medieval, malgrat haver sofert poques transformacions, havia perdut bona part de la seva efectivitat. Les transformacions polítiques, econòmiques i socials experimentades per la societat contribuïen a dissociar, cada vegada més, el funcionament teòric del sistema -la potestat- de la realitat -les possibilitats d'intervenció-.

La capacitat d'actuació del poder senyorial s'havia vist alterada durant la llarga crisi que va donar lloc a la Sentència de Guadalupe (1486). Aquest text arbitral sancionava, de fet, un nou estat de coses. Sense alterar els principals privilegis senyorials -manteniment de la propietat eminent, dels drets sobre l'exercici de la justícia, i de la obligació pagesa de reconèixer les prerrogatives senyorials en els actes de capbreuació-, la Sentència garantia el dret del pagès a l'usdefruit de la terra i a l'explotació dels masos rònecs, i eliminava, mitjançant una compensació econòmica, els anomenats "mals usos", que restringien la llibertat personal del pagès i atorgaven al senyor una força coercitiva gairebé il·limitada.

Certament, la Sentència permetia que tota una llarga sèrie de drets romanguessin a mans dels senyors si els pagesos no podien demostrar que havien estat introduïts mitjançant frau o pressió. Les clàusules del pacte no beneficiaven per un igual tots els pagesos, però el fet d'assegurar-los-

hi la permanència a la terra i el control de la producció, va permetre la consolidació d'una pagesia, i dins ella d'un sector benestant, que van ésser capaços d'obstruir l'adaptació del mecanisme expropiador dels senyors als canvis de l'estructura productiva.

La dinàmica del creixement demogràfic i de la producció -no només agrària- del cinc-cents va ajudar a refermar aquesta situació. La tendència no es va trencar durant la crisi productiva, social i política que es va produir a partir de les primeres dècades de segle XVII i que es va perllongar fins l'enfrontament del 1640 amb el govern de Felip IV de Castella. El procés no va estar, però, exempt de tensions. Aquí i a allà, els intents senyorials de recuperar el terreny perdut van ser una constant, com ho demostra l'existència de nombrosos litigis generats durant els segles XVI i XVII entorn de la propietat i de la jurisdicció.

El que fins ara portem dit no ens ha de fer oblidar que l'afermament de la nova situació sancionada per la Sentència de Guadalupe, comportava que, ara, les disputes no fossin només l'expressió d'una situació d'acarament entre senyors i pagesos, sinó també, cada cop amb més freqüència, de la col·lisió d'interessos que s'anava creant dins la mateixa classe pagesa.

De fet, els processos tenia una doble vessant: d'una banda la pagesia "terratinent" s'aprofitava de la creixent demanda de terra generada pel creixement demogràfic, cedint mitjançant condicions oneroses les terres que tenia en emfiteusi. L'enfrontament es generava, aleshores, entre pagesos emfiteutes i pagesos arrendataris o subemfiteutes. D'altra banda, aquesta pagesia benestant obtenia, dels camps que tenia cedits a d'altres pagesos per a la seva explotació ingressos molt superiors als que, d'aquestes mateixes terres, obtenia el senyor directe. Això feia que, "de facto" fos el pagès amb terres qui controlava el mercat del treball agrari i qui, de retruc, influïa en les decisions municipals.

Aquesta capacitat d'actuació damunt de sectors pagesos menys privilegiats, concretada en la captació d'excident provinent de les terres subarrendades, en l'aprofitament del joc del mercat i en el control dels nous procutes/tècniques de cultiu, va fer factible l'accés d'aquest sector benestant de la pagesia a l'estadi "senyorial". Resumint: era el pagès amb terres qui s'aprofitava de les rendes diferencials i qui, en disposar sovint d'abundants recursos, es convertia en prestatari alhora de pagesos i de senyors.

A començaments del segle XVIII, en definitiva, el règim senyorial català es caracteritzava per una profunda dissociació entre la participació en l'excident productiu que la "legalitat" atorgava al senyor i la que realment aquest obtenia. L'expansió agrària del set-cents faria augmentar encara més la distància entre el dret i el fet.

El nou marc institucional: la reforma borbònica.

L'entronització dels Borbons no comportà, d'entrada, cap alteració profunda del funcionament del règim senyorial a Catalunya, malgrat la multiplicitat de jurisdiccions senyorials existent i dels obstacles que aquesta situació representava per la instauració d'un estat absolut. Seguint les recomanacions que PATIÑO donava en el seu "Memorial", la Corona va iniciar les accions destinades a recuperar el control del "mer imperi": aconseguir la reducció del poder senyorial en el terreny de la justícia criminal va esdevenir un dels principals objectius de la Reial Audiència borbònica. Aquesta actuació no privava l'estament senyorial de l'exercici de la jurisdicció civil, i permetia que els barons conservessin a les seves mans elements fonamentals pel control de la comunitat com eren, entre d'altres, la capacitat de dictar ordinacions, d'intervenir en el nomenament de batlles, etc.

Malgrat el fet que "oficialment" els privilegis senyorials no es trobessin seriosament amenaçats per la Nova Planta, i se'ls mantinguessin els drets que els asseguraven la continuïtat de la seva principal font d'ingressos -la renda feudal-, la política duta a terme pels Borbons, va cercar, sistemàticament, d'interferir en l'exercici de les competències senyorials i va intentar

disminuir-ne les seves atribucions. Voldríem remarcar, però, una vegada més, que la majoria d'actuacions governamentals es van produir en el terreny de la jurisdicció i no en el del senyoriu territorial.

És cert que l'estat va procedir a incoar expedients amb la finalitat de reincorporar al Reial Patrimoni terres, arbitris i drets que considerava li havien estat usurpats per particulars i comuns aprofitant-se, unes vegades, de la descurança de l'administració i, en d'altres, de la confusió generada pels conflictes bèl·lics. Però el nou Estat no es va plantejar en cap moment, de forma seriosa, l'abolició dels senyorius i la incorporació dels seus béns a la Corona. A l'inrevés, en tot moment va mantenir una actitud de respecte per la *propietat senyorial*. Un exemplar d'aquesta consideració es troba en el fet que, l'any 1725, deixessin d'actuar a Catalunya els administradors i jutges especials per als béns segregats als partidaris de la casa d'Austria, i que aquests fossin retornats, sota el regnat de Carles III, als seus propietaris (MERCADER, 1962, 1968).

El sistema senyorial català no es va veure alterat, tampoc, pels diversos projectes elaborats pels governs borbònics amb la finalitat de millorar la situació del sector agrari -aprofitament de terres inclutes i/o muntanyoses dels comuns, plans de colonització interior, limitació del règim de mans mortes, prohibició de la vinculació de terres per part de la noblesa, abolició dels drets sobre pastures, etc.-. Fins l'objectiu més ambiciós de les reformes carolines, la Llei de Reforma Agrària, no alterava el sistema de captació d'excedent i de cessió d'ús de la terra -l'emfiteusi-predominant a Catalunya. No es pot oblidar, emperò, que la majoria de vegades aquests plans no van passar de la categoria de projecte, i que els que van ésser aplicats van donar resultats escassos i no sempre positius. I, si a nivell de l'Estat, el balanç de la política agrària borbònica resulta poc satisfactori, en el cas català n'és encara menys: l'àmbit d'acció de la Llei Agrària i de les actuacions empreses en espera de la seva aprovació quedava restringit a les províncies interiors i no incloïa, per tant, Catalunya (DURAN, 1988).

L'aplicació de mesures de caràcter fiscal va tenir, sens dubte, una més gran repercussió sobre la societat catalana, en especial la imposició del cadastre que, pel fet de gravar la riquesa immoble, va suposar una càrrega addicional sobre la propietat. El cadastre va representar, sens dubte, una obligació feixuga per al sector agrari català (DELGADO, 1987). S'hauria de veure, però, fins a quin punt aquesta exacció va efectar els ingressos que els detentadors del domini eminent obtenien de la terra. L'estudi de la documentació cadastral, de les comptabilitats pageses, dels contractes d'arrendament -emfiteútics o no-, etc. posa de manifest que el pagament del cadastre va recaure sobre aquells que disposaven del domini útil de la terra, és a dir, sobre les espatlles pageses. Aquest procés de transferir la càrrega fiscal a qui treballa la terra es va donar no solament entre senyors i pagesos emfiteutes, sinó també, entre els pagesos emfiteutes i els seus subarrendataris. Podríem dir que, una vegada més, els propietaris de la renda de la terra aconseguiren capejar la tempesta.

Els ingressos senyorials, en canvi, van quedar probablement afectats negativament quan, en els transcurso del vuit-cents, es va cloure el contenciós que s'arrossegava des del 1570 i que va consolidar, a Catalunya, l'obligació de cedir a la corona la recaptació de la casa major delmiera de cada població. La informació de què disposem sobre la incidència d'aquesta resolució en l'economia senyorial és, a hores d'ara, escassa i no permet ni tan sols fer-ne una valoració aproximada. La densitat de nuclis rurals -pobles, pobllets, agrupacions de masos existent a la Catalunya del segle XVIII- fa pensar que la punció podia ésser important.

Sobre l'economia senyorial va planar, encara, una altra amenaça: la butlla de 30 de juliol del 1749 atorgada pel papa Benet XV a la corona, fent-li donació dels delmes i primícies de les terres ermes que es possessin en conreu. Aquesta concessió, feta en un període de creixement de la superfície cultivada com és el segle XVIII, havia de comportar friccions entre la Reial Hisenda i els perceptors de delmes. Desconeixem si el cobrament del delme de novals fou posat mai a la

pràctica, bé que en la documentació senyorial és possible de trobar-hi referències de la preocupació que va causar el fet. En tot cas sembla que el delme de novals no s'aplicava encara el 1766, a jutjar per l'informe que l'intendent Castañón envià a D. Miquel de Muzquiz exposant les conseqüències desfavorables que tindria per als ingressos de la corona el que les terres novals paguessin delme i no cadastre (ARXIU GENERAL DE SIMANCAS, Superintendència, Hisenda, lligall 1430).

L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya durant el segle XVIII

L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya en el transcurs del segle XVIII és prou ben conegut, fonamentalment gràcies als treballs de VILAR (1966), CAMINAL I ALTRES (1978) i DURAN (1985). Segons VILAR, entre 1730 i 1800, el valor dels arrendaments de terres i drets senyorials del Reial Patrimoni van experimentar una alça, en termes nominals, d'1 a 5, mentre en aquest mateix període, els preus dels productes agraris es multiplicaven només per tres. La tendència a l'alça de la renda senyorial no pot ésser considerada, per tant, com un mer reflexe d'una situació inflacionària causada per l'evolució a l'alça dels preus dels productes agraris. Deixant de banda la incidència que els preus podien haver tingut en el creixement dels ingressos dels perceptors de rendes i drets, el que les xifres posen de manifest és el fet que, *en termes reals*, els ingressos percebuts pel Reial Patrimoni van augmentar de forma moderada durant aquest període (un 0,7 per cent anual, aproximadament).

La tendència seguida pels arrendaments senyorials en aquests mateixos anys es correspon molt exactament -tant si es tracta de senyorius laics com eclesiàstics-, amb l'evolució de les rendes del Reial Patrimoni (CAMINAL i altres (1978), FELIU (en premsa), DURAN (1985)). El comportament és semblant no només en els percentatges d'augment de la renda, sinó també en la periodització del creixement. Amb poques excepcions, la renda senyorial va entrar en una fase de creixement entorn del 1730, va veure accentuada la tendència a l'alça en arribar el tombant del segle (1750), i va perdre dinamisme a meitats de la dècada dels 80.

Si, com ha estat dit, l'alça dels preus agraris no era el responsable -l'únic, si més no- de l'augment dels ingressos que les classes senyorials obtenien dels arrendaments dels drets sobre la terra i la producció, cal pensar que aquest increment podria ésser resultat de processos diferents. L'extensió de la superfície cultivada i, alhora, el procés d'intensificació i/o especialització que es produeix, a Catalunya, durant el segle XVIII, donarien suport a la hipòtesi que el creixement de les rendes era un clar exponent del desenvolupament agrari. D'altra banda, hom podria argüir, utilitzant exemples versemblants, que aquest increment es produïa com a conseqüència d'un major control i d'un enduriment de la pressió econòmica dels senyors sobre els pagesos.

Un indicatiu que semblaria recolzar aquesta segona interpretació és la publicació i l'èxit assolit pel "Tratado de Cabrevación" del notari Jaume TOS (1784). La constatació de l'existència d'un actiu mercat de tècnics en l'elaboració de capbreus (VILAR, 1966 i 1972), i el notable increment del nombre de conflictes legals entre senyors i pagesos presentats a la Reial Audiència a partir de la segona meitat del segle XVIII (COTS, 1983), contribuirien a reforçar aquesta opinió -més si tenim present que la informació prové de fonts molt distintes-. No obstant això, penso que aquesta argumentació està lluny de tenir una interpretació unívoca, perquè l'interès senyorial per refermar els seus drets a través de capbreuació i del recurs a la justícia podia respondre, tant a un intent dels senyors d'incrementar la seva participació en l'excedent agrari, com a una actitud defensiva enfront de la pretensió pagesa de disminuir-la.

Arribats en aquest punt de la discussió el que podria resultar útil de plantejar-se, per tal de conèixer el perquè de l'augment de la renda senyorial, és si aquesta va incrementar-se més o menys ràpidament que la producció. D'haver augmentat més, quedaria clar que la intensificació de la pressió senyorial hauria estat la "responsable" de l'estirada dels ingressos dels perceptors

de rendes. En el cas contrari -és a dir, si el creixement de la producció depassava el dels ingressos- quedaria reformada la interpretació que considera l'increment de la producció agrària com la causa primera de l'alça de la renda senyorial.

Les referències sobre l'activitat agrària a la Catalunya del segle XVIII, es tracti de documentació pagesa o senyorial de l'època de referències literàries, o d'enquestes governamentals, constaten l'existència d'una millora notable dels nivells de producció i de productivitat a la majoria de comarques catalanes. P. VILAR en el seu treball sobre la Catalunya del segle XVIII (VILAR, 1966) constata l'existència d'una intensa activitat -privada- en el món rural que es concreta, pel que fa a l'activitat agrícola, en l'extensió de la superfície cultivada, l'adopció de sistemes de rotació de cultius que permetien un ús més intensiu del sòl, en millores dels sistemes de regatge, en l'especialització productiva -no només vitivinícola-, i en la introducció del cultiu de productes destinats al consum industrial. Els nombrosos treballs -d'àmbit més o menys local- realitzats en els darrers anys a partir de documentació senyorial i/o cadastral confirmen les formulacions de P. VILAR, tot i deixar constància de l'existència d'una gran diversitat comarcal. Malauradament, a hores d'ara no disposem, encara, d'una estimació global fiable que fixi la magnitud d'aquest creixement.

El creixement de la població podria ésser utilitzat per valorar, de forma indirecta, l'evolució de la producció agrària. Prenent com a base les dades de J. NADAL (1982) que ponderen, a la baixa, les xifres de P. VILAR (1966), entre 1717 i 1787 la població catalana hauria tingut un augment de l'ordre del 77 per cent -de 508.000 habitants el 1717 a 899.531 el 1787-, que equivaldria a una taxa de creixement del 0,82 per cent anual, superior a l'experimentada per l'ingrés senyorial.

D'altra banda, l'augment del producte agrari durant el set-cents no només va permetre alimentar aquesta població creixent, sinó que va donar lloc a un increment substancial de l'exportació de productes agraris i derivats. Molt probablement, per tant, la producció agrària va experimentar també, en aquest període, un ritme d'increment superior al de la població. A la vista d'això, es pot pensar que el creixement de la renda senyorial -un 0,70 per cent anual, com ja ha estat indicat-, s'ha d'atribuir, essencialment, a un augment de la producció i no a una intensificació de la pressió senyorial. Anant més enllà, podríem dir que l'ingrés senyorial va patir una disminució relativa durant aquests anys perquè l'alça que va experimentar va ésser inferior tant a la de la producció com a la de la població. I es podria afegir que, en tot cas, el major interès que la classe senyorial va mostrar per conservar i augmentar les seves rendes hauria servit per a impedir que aquesta reducció fos més acusada.

La conclusió a la que arribem és que la renda senyorial va perdre pes al llarg del segle XVIII, i que la disminució hauria d'ésser atribuïda al fet que els drets sobre els quals es basava aquest ingrés no aconseguiren adaptar-se a les transformacions de l'estructura productiva. La inadaptació de les formes d'obtenció de rendes hauria estat el resultat no solament del joc de canvis i substitucions dels productes cultivats, sinó també de la intensificació de la capacitat pagesa d'eludir la fiscalitat senyorial. La negativa camperola de satisfer el pagament del delme dels nous productes cultivats en fóra l'exemple més clar.

Per acabar, voldríem remarcar que el conjunt de transformacions que es produïen en aquesta societat del segle XVIII portaven indefectiblement aparellada la ruptura del sistema tradicional de relacions de producció. És a la vista dels canvis que es produeixen en el sí de la societat agrària, i dels que es donen, paral·lelament, en els altres sectors, que es fa evident la irrevocabilitat de la caiguda de l'ingrés senyorial. Com a contrapartida de la pèrdua de poder senyorial acabarà de consolidar-se l'ascens d'una pagesia -de la més benestant, com hem dit anteriorment- que esdevindrà la màxima beneficiària del canvi de situació, i que utilitzarà la nova conjuntura per a exercir el control sobre els sectors pagesos menys privilegiats.

BIBLIOGRAFIA

- CAMINAL, M.; CANALES, E.; SOLA A.; TORRAS, J. (1978). "Moviment de l'ingrés senyorial a Catalunya (1770-1835)", *Recerques*, 8: 51-72. Barcelona.
- COTS CASTAÑE, A. (1986). "Aproximació a l'estudi dels conflictes senyorials a Catalunya (1751-1808)", *Estudis d'Història Agrària*, 6: 211-270. Barcelona.
- DELGADO RIBAS, J.M. (1987). "Presión fiscal y asignación de recursos en la monarquía borbónica". *Manuscrits*, 4/5: 25-40. Bellaterra.
- DOMINGUEZ ORTIZ, A. (1976). *Sociedad y Estado en el siglo XVIII español*, Barcelona (Ariel).
- DURAN PUJOL, M. (1985a). "L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)", *Recerques*, 17: 7-42. Barcelona.
- DURAN PUJOL, M. (1985b). "El règim senyorial català a l'època moderna: continuïtat i decadència", *Manuscrits*, 1: 29-38. Bellaterra.
- DURAN PUJOL, M. (1988, en premsa). "El Reformisme borbònic i l'agricultura catalana". II Cicle de conferències al Paraninf de la Universitat de Barcelona, novembre 1987. Centre d'Estudis d'Història Moderna "Pierre Vilar".
- FELIU MONFORT, G. (en premsa). *El règim senyorial a l'Edat Moderna: l'exemple del Pla d'Urgell*, Barcelona (I.E.C.).
- MERCADER I RIBA, J. (1962). *Els capitans generals (s. XVIII)*. Barcelona (Vicens Vives).
- MERCADER I RIBA, J. (1968). *Felip V i Catalunya*, Barcelona (Edic. 62).
- NADAL OLLER, J. (1982). "La població" a *Història de Catalunya*: 65-94, Barcelona (Oikos-Tau).
- VILAR, P. (1966). *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. III, Barcelona (Edicions 62).
- VILAR, P. (1972). "La fi dels elements feudals i senyorials a Catalunya al segle XVIII-XIX), amb alguns punts de vista comparatius per a la resta d'Espanya i per al Roselló", *L'Avenç*, 1. També a *La abolición del feudalismo en el mundo occidental*, Madrid (1979), (Siglo XXI): 78-93.